

Розділ III. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:327(510:470+571) «1918/1920»
DOI 10.18524/2312-6825.2021.32.250083

Олександр Златов
ORCID:0000-0001-9686-8119
магістр 2-го року навчання
факультет історії та філософії
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
(Україна, Одеса)
sedric127@i.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШИХ БІЛЬШОВИЦЬКИХ АГЕНТІВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ З КИТАЙСЬКИМИ КОМУНІСТАМИ

Анотація

Стаття розглядає основні процеси ідеологічного формування Комуністичної партії Китаю, які пов'язані з діяльністю більшовицьких агентів в Китаї. Докладно проаналізовано основні місії більшовиків в Китаї до 1920 р., та їх зв'язок з китайськими комуністами. Визначено вплив емігрантів на китайських комуністів та їх можливий зв'язок з більшовицькою агентурою та Комінтерном.

Ключові слова: *Більшовицькі агенти, Комуністична партія Китаю, С. Польовий, Н. Буртман, Лі Дачжао, Чжан Тайлей.*

Oleksandr Zlatov
orcid.org/0000-0001-9686-8119
Master of the 2nd year of study
Faculty of History and Philosophy
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Ukraine, Odesa)
sedric127@i.ua

ACTIVITIES OF THE FIRST BOLSHEVIC AGENTS TO ESTABLISH CONTACT WITH CHINESE COMMUNISTS

Summary

The article analyzes the main processes of ideological formation of the Communist Party of China, which are related to the activities of Bolshevik agents in China. The main missions of the Bolsheviks in China before 1920 and their connection with the Chinese Communists have been studied. The influence of emigrants on the Chinese Communists and their possible connection with the Bolshevik agency and the Comintern is analyzed. The main thesis of the article is analyze the connection of the Chinese Communists with the Bolshevik agents before

1920. Investigate the activities of the first Bolshevik agents in China, both sent from Russia and emigrants sympathetic to the Bolsheviks. Identify the influence of Bolshevik agents on the development of communist ideas in China.

It was found that the mission of M. Popov, popular in Western historiography of the twentieth century in 1919, did not exist at all. He was in China in 1918, but with completely different goals.

The main differences in the source base regarding N. Burtman's mission are analyzed, in particular, it remains unclear how N. Burtman was able to establish a connection with Li Dazhao. It has been proved that since two memoirs confirm at once that N. Burtman was indeed in China in 1919, the mission did exist, but the main points of the mission need to be studied in more detail.

In the analysis of emigrant activity, it was found that since 1918, such emigrants as S. Polevoy and A. Ivanov were the main suppliers of Bolshevik literature. It is interesting to note that, by coincidence, the main agents of influence on the Chinese Communists until 1920 were either Ukrainians or were born in Ukraine.

Work to establish contact with the Chinese Communists was indeed carried out before 1920, namely before the arrival of Voitinsky's mission. Some emigrants established contact with the Chinese Communists as early as 1918, and began to conduct Bolshevik propaganda. But the question still remains whether they acted on their own initiative or were Bolshevik agents.

Keywords: *Bolshevik agents, Communist Party of China, S. Polevoy, N. Burtman, Li Dazhao, Zhang Tailei.*

Постановка проблеми. У рік святкування сторіччя заснування Комуністичної партії Китаю (далі КПК) актуальним є осмислення подій та процесів, що призвели до створення та ідеологічного формування партії. Більшовицька революція 1917 р. викликала сплеск революційних настроїв у Китаї. По-перше, в Китай почала проникати більшовицька пропаганда, спричинивши вагомий вплив на китайську інтелігенцію, яка пізніше стане основою соціального складу майбутньої компартії. На той час китайська інтелігенція шукала ідеї, які б вивели Китай з економічної та політичної кризи. По-друге, розвиток пропаганди прискорив процес створення комуністичних партій у різних країнах, а з іншого боку більшовицький досвід став для них яскравим прикладом для того, щоб будувати власні партії за більшовицькою структурою. З провалом ідеї світової революції в Європі, більшовицькі лідери звернули свою увагу на Схід. Л. Троцький в цей період зазначав, що замість тривалого очікування розгортання подій в Європі, можна

виявити активність «по азійським лініям», порушивши «нестійку рівновагу» азійських відносин колоніальної залежності, і тим самим дати прямий поштовх повстанням у Азії (див: Сотникова, 2020: 143). В історіографії вважається, що найбільшу роль у створенні майбутньої КПК зіграла, направлена до Китаю навесні 1920 р., група Г.Войтинського, яка встановила зв'язок з комуністами, з агентурою, через яку направлялися фінанси на комуністичну пропаганду та створення перших комуністичних осередків. Разом з тим, праця по встановленню зв'язку з китайськими комуністами велася ще до 1920 р., причому як направленими з території Росії більшовицькими агентами, так і російськими емігрантами, які співчували більшовикам.

Аналіз досліджень. В ХХ ст. місії більшовицьких агентів в Китаї згадувалися в деяких працях радянських та західних істориків (Шевелев, 1976; Wilbur, Now, 1989). Після розпаду СРСР та появи більшого комплексу документальних матеріалів, з'явилася можливість детальнішого аналізу. Разом з тим, в російській історіографії, це питання почало висвітлюватися лише в останні роки, в працях І. Сотникової (Сотникова, 2015: 142–148) та О. Панцова (Аринчева, Панцов, 2021: 66–71). В 2000 р., англійською мовою, вийшла праця китайського історика Лю Цзяньї, де було комплексно досліджено діяльність більшовицьких агентів в Китаї, починаючи з 1918 р., однак через обтяженість праці даними щодо більшовицьких агентів, які займалися розвідкою, або контактували з офіційними діячами Китаю та представниками партії Гоміньдан, менш дослідженою залишилась тема впливу перших більшовицьких агентів на китайських комуністів, окрім цього, деякі висновки автора страждають суб'єктивізмом, через недостатню кількість джерел (Liu, 2000). В українській історіографії це питання не досліджувалось. Таким чином, тема актуалізується ще й тим, що досі вона лише побіжно представлена в окремих працях.

Мета статті. Виявити зв'язок китайських комуністів з більшовицькими агентами до 1920 р. Проаналізувати діяльність перших більшовицьких агентів в Китаї, як направлених з території

Росії, так і російських емігрантів, що співчували більшовикам. Дослідити основні дискусії в історіографії щодо цього питання. Встановити вплив більшовицьких агентів на розвиток комуністичних ідей в Китаї.

Виклад основного матеріалу. В західній історіографії довгий час вважалося, що першим більшовицьким агентом, який встановив зв'язок з китайськими комуністами, був М. Попов. Так, Н. О. Charman зазначав: «У 1919 р. М. Попов прибув до Шанхаю, направлений з Росії з певною метою вивчення ситуації та її можливостей, та звітувати в штаб. Після кількох місяців розслідування він повернувся, а в 1920 р. агенти з Росії... організували Комуністичну партію Китаю» (цит. за: Liu, 2000: 72). В подальшому, один з провідних західних дослідників історії КПК в ХХ ст., С. Wilbur писав, що М. Попов був радянським місіонером в Китаї, та прибув до Шанхаю в травні або червні 1919 р. (Wilbur, 1976: 64; Wilbur, How, 1989: 326). Лю Цзяньї, який зміг попрацювати з британськими архівами, дослідив, що М. Попов вивчав японську та китайську мови в Петрограді. В подальшому він став полковником при генеральному штабі радянської Росії. Також було встановлено, що перший візит М. Попова до Китаю був здійснений у травні 1918 р. Однак автор не заперечує того, що М. Попов міг знаходитися в Китаї і в 1919 р. (Liu, 2000: 73). В російській історіографії, біографія М. Попова добре представлена у праці М. Крюкова «Улица Мольера, 29. Секретная миссия полковника Попова». Матеріали, які дослідив автор, дозволяють уточнити питання так званої місії М. Попова. Виявлено, що М. Попов дійсно, як встановив Лю Цзяньї, знаходився в Китаї в 1918 р. Після того, як більшовицька влада в Росії направила до Китаю заяву радянського уряду про відмову від усіх нерівноправних договорів та постанову Президії ВЦВК про припинення стягнення контрибуції, що належала ще Російській імперії після «боксерського повстання», виникло питання про офіційні консульські контакти між країнами. Для вирішення цього питання, було прийнято рішення направити до Китаю негласних консулів, де вони повинні були сидіти в очікуванні встановлення офіційних відносин між двома країнами,

після чого одразу почати виконувати свої обов'язки. Саме М. Попов з цією метою навесні 1918 р. прибув до Шанхаю. Однак ця більшовицька місія виявилася провальною, оскільки російський консул в Шанхаї, В. Гроссе, не планував залишати свою посаду, а офіційна пекінська влада була залежною від позиції західних союзників й не захотіла встановити офіційні відносини з більшовицькою Росією. В Шанхаї М. Попов знаходився приблизно два місяці, після чого в нього закінчились гроші й він повернувся назад (Крюков, 2000: 136–137). Також відомо, що М. Попов працював під керівництвом командувача Владивостокським укріпленням А.А. Краковецького та був направлений для зустрічі з прем'єр-міністром Китайської Республіки Тан Шаої, взимку 1920 р. Саме в цей період він зустрічався з видатним китайським революціонером, очільником партії Гоміндан Сунь Ятсеном у невеликому особняку на вулиці Мольєра. До того ж М. Попов не міг знаходитися в Китаї з офіційною місією в 1919 р., бо приморська обласна управа, яка направила його в Китай, була створена лише в січні 1920 р. (Крюков, 2000: 171). Таким чином, Н. О. Шарпан, скоріш за все, працюючи з матеріалами, просто переплутав роки, після чого ця помилка почала кочувати в історіографії. Залишається питання, чи міг М. Попов, знаходячись два місяці в Шанхаї в 1918 р., встановити зв'язок з китайськими комуністами. Справа в тому, що на сьогодні точно відомо, що на момент 1918 р., лише двоє майбутніх членів КПК, а саме Лі Дачжао та Чжан Тайлей, прийняли комуністичні ідеї. Але обидва, в цей період, знаходилися в Пекіні та Тяньцзіні відповідно. Єдиний, хто на той момент, з майбутніх членів КПК, знаходився в Шанхаї, був Дун Ісян. Він був звичайним студентом шанхайського університету. В подальшому Дун Ісян перекладе китайською мовою книгу Карла Каутського «Етика і матеріалістичне розуміння історії» (Аринчева, Панцов, 2021: 26). Таким чином, Дун Ісян пройшов шлях від опанування класичного марксизму до більшовицьких ідей, і сумнівно, що міг в той час зустрічатися з М. Поповим, в якого основною місією була консульська праця, а не встановлення зв'язків з китайськими революційними елементами.

В російській історіографії вважається, що першою місією більшовицьких агентів щодо встановлення зв'язку з китайськими комуністами, була місія Н. Буртмана. Він народився в Одесі, в подальшому став студентом Владивостокського Східного інституту. У 18 років організував у Харбіні молодіжний комуністичний осередок, а влітку 1918 р. став членом харбінської підпільної організації РКП(б) (Сотникова, 2015: 141). За офіційною версією у березні 1919 р. групу більшовиків на чолі з Н. Буртманом направили до Північного Китаю для ведення революційної діяльності. Отримавши офіційну роботу у Тяньцзіні на великому підприємстві російсько-американського промисловця Штейнберга, Н. Буртман почав свою безпосередню місію, встановивши зв'язок з китайськими студентами та викладачами радикально-демократичного спрямування у Тяньцзіні та в Пекіні. У вересні 1919 р. до групи Н. Буртмана приєднався угорець А. Мюллер (Сотникова, 2015: 141). Власне, саме зі спогадів А. Мюллера, стало відомо про цю місію. Він був направлений харбінською партійною організацією до Тяньцзіня, де повинен був встановити контакт з Н. Буртманом (Мюллер, 1957: 143). З мемуарів А. Мюллера можна побачити, що Н. Буртман зміг встановити зв'язок з професором економіки і директором бібліотеки Пекінського університету Лі Дачжао, першим китайським комуністом, якого Н. Буртман називав «чудовим марксистом» (Мюллер, 1957: 144). Протягом року група більшовиків на чолі з Н. Буртманом об'їздила Китай, побувавши в Пекіні та інших містах. Під впливом «Руху четвертого травня», Н. Буртман прийняв участь в організації страйку студентів в Тяньцзіні. Після того як А. Мюллер приєднався до групи, зв'язок з китайськими революційними елементами продовжувався. А. Мюллер згадує, що вони познайомили китайських студентів з працею В. Леніна «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму», пропагували серед китайських революціонерів ідею створення профспілок, про що Н. Буртман двічі спілкувався з Лі Дачжао, після чого, на початку 1920 р., розпочалася організація профспілок серед портових робітників (Мюллер, 1957: 144). Одним з перших організаторів профспілок в Китаї, був Ден Чжунся, студент

Пекінського університету, з яким міг зустрічатися Н. Буртман. Але А. Мюллер в своїх спогадах не згадує імен китайських студентів. Деякі дослідники вважають, що одним з тих студентів, з ким спілкувався Н. Буртман, був Чжан Тайлей. Підставою для цього, виступає той факт, що пізніше Чжан Тайлей отримав пропозицію Г. Войтинського та Лі Дачжао вирушити на роботу в Росію, в місто Іркутськ, в Далекосхідний секретаріат Виконкому Комінтерну, одним з організаторів якого виступав Н. Буртман (Аринчева, Панцов, 2021: 68–69).

На папері місія Н. Буртмана виглядає дуже гарно, але виникає декілька запитань. Оскільки про основні моменти цієї місії стає відомо лише зі спогадів А. Мюллера, а ця праця потребує більш детальної джерелознавчої критики. Потрібно враховувати властивий подібним матеріалам суб'єктивізм, коли опис і трактування історичних подій багато в чому залежали від бажання автора показати себе і свою роль в історичній події в найбільш вигідному ракурсі. Наприклад, автор детально описує свою зустріч з маньчжурським військовим, прихильником революційних ідей, Ма Чжан-чжанем (Мюллер, 1957: 130–136, 139–140). Докладний опис розмов, послідовність, показують, що ця зустріч дійсно відбувалася. Разом з тим, опису зустрічей з китайськими комуністами присвячено лише дві сторінки, немає детального опису розмов, відсутні імена, за винятком Лі Дачжао. Щодо діяльності Н. Буртмана, існує ще одне джерело. М. Казанін, який був знайомий з Н. Буртманом, ось як згадував про поїздку останнього до Китаю: «Після того, як білі тимчасово взяли гору у Владивостоці, він утік до Китаю і взимку 1919/20 р. разом з кількома іншими молодими більшовиками, у тому числі одним угорцем і однією дівчиною вирушили з Тяньцзіня верхи на верблюдах через Гобі крізь пекучі монгольські морози і бурани до Байкалу, куди мала вийти Червона Армія» (Казанін, 2009: 44). Якщо спиратися на цю версію, то виходить, що ніякої місії не було. Але, скоріш за все, М. Казанін просто переказує якісь чутки. Як влучно зазначає І. Сотникова, неможливо провести зиму на території чужої держави групі людей без засобів існування (Сотникова, 2015: 142).

Залишається питання, яким чином група Н. Буртмана змогла встановити зв'язок з китайськими комуністами. В Китаї, де дуже важливу роль відігравали так звані «гуаньсі» (особисті, кланові, громадські зв'язки та репутація), просто так встановити зв'язок з тим же Лі Дачжао не можна було. Відомо, що група Г. Войтинського, для знайомства з Лі Дачжао, використовувала емігранта С. Польового, в якості посередника (Сотникова, 2015: 145). Припустимо, що С. Польовий, або деякі інші емігранти, які співчували більшовикам, могли виступити посередниками у встановленні контакту між Н. Буртманом та Лі Дачжао. Однак, про це нічого не згадує А. Мюллер, хоча той ж С. Польовий, також в цей час знаходився в Тяньцзіні, і міг зустрічатися з Н. Буртманом та А. Мюллером. Оскільки одразу два мемуарних джерела підтверджують, що Н. Буртман, дійсно, в 1919 р. знаходився в Китаї, певно, місія дійсно існувала. Проте, потрібно критично відноситися до спогадів А. Мюллера. Існує ймовірність, що сам А. Мюллер, після прибуття до Тяньцзіну, не відіграв важливу роль в місії Н. Буртмана.

Окремо варто виділити діяльність деяких російських емігрантів в Китаї. З доповіді Виконкому Комінтерну щодо організації та діяльності секції східних народів при Сиббюро ЦК РКП(б) від 21 грудня 1920 р., можна дізнатися, що до цього періоду організаційна робота в Китаї велася лише деякими емігрантами, зокрема С. Польовим, А. Івановим, А. Ходоровим (ВКП(б), Комінтерн, 1994: 48). Цікаво, що в документі нічого не згадується про місію Н. Буртмана, хоча сам Н. Буртман згадується в доповіді як член Сиббюро ЦК РКП(б).

С. Польовий народився в Україні, у містечку Пирятин Полтавської губернії. В російській історіографії вважається, що С. Польовий був емігрантом, який прибув до Китаю в 1918 р., а в подальшому став співчувати більшовикам (Аринчева, Панцов, 2021: 65). Однак, як показує Лю Цзяньї, який зміг поспілкуватися з людьми, які були знайомі з С. Польовим, він разом з родиною поїхав до Китаю восени 1917 р., ще до революційних подій (Liu, 2000: 85). Це підтверджується останнім дослідженням А. Хісамутдінова, який

зміг попрацювати з особистим архівом родини Польових та встановив, що восени 1917 р. С. Польовий приїхав до Тяньцзіня (Хисамутдинов, 2021: 72).

В китайській історіографії існують дві версії щодо початкової місії С. Польового, причому обидві представляє Лю Цзяньї. В своїй праці 2000 р., автор пише, що С. Польового відправили до Китаю для продовження вивчення китайської мови, а пізніше він став агентом Комінтерну, відповідальним за зв'язок з китайськими культурними колами (Liu, 2000: 85). Однак в подальших своїх дослідженнях, історик приходять до висновку, що головною метою його приїзду в Китай була таємна служба на більшовиків в ролі «співробітника з культурних зв'язків», до того ж його приїзд до Китаю був профінансований відділом по справах народів Сходу Сибірського бюро РКП(б) в Іркутську, але як зазначає дослідниця китайської історіографії щодо С. Польового, ця думка не підтверджується документами (Лян, 2021: 301). Стосовно другої версії, то викликає сумнів, що більшовики, які ще не захопили владу в Росії, будуть відправляти свого агента до Китаю. Навіть якщо припустити, що С. Польовий в подальшому став членом Сибірського бюро РКП(б), то тоді, у вже згадуваній доповіді Виконкому Комінтерну щодо організації та діяльності секції східних народів при Сиббюро ЦК РКП(б), його б описували як члена партії, а не як емігранта. Разом з тим, версія того, що С. Польовий міг бути агентом Комінтерну, цілком вірогідна. Принаймні у Комінтерні знали про роботу С. Польового серед китайських комуністів, що підтверджується тим фактом, що коли до Китаю прибула група Г. Войтинського, то вони направилися саме до С. Польового, за допомогою якого змогли встановити контакт з Лі Дачжао.

Одним з перших, на кого вплинув С. Польовий, був студент Бейянського університету міста Тяньцзінь Чжан Тайлей. У вересні 1918 р. він був запрошений американським професором та деканом юридичного факультету Бейянського університету Чарльзом Дж. Фоксом на роботу кореспондентом в англomовну газету «The North China Star», так як Чжан Тайлей вільно володів англійською

мовою. Саме в редакції цієї газети Чжан Тайлей познайомився з С. Польовим, який попросив Чжана взяти на себе обов'язки його англomовного перекладача (Аринчева, Панцов, 2021: 65).

Чжан Тайлей став отримувати від С. Польового більшовицьку літературу, зокрема книгу В. Леніна «Держава та революція» та роботу Л. Троцького «Війна та Інтернаціонал». Ці праці Чжан Тайлей переклав китайською мовою. Це було важливо, тому що в основному китайські перекладачі марксистської літератури отримували її з Японії, та перекладали з японської мови (Ishikawa, 2012: 54). Це впливало на якість перекладу. Окрім цього, фактично, китайські читачі знайомилися в китайському перекладі з марксистською інтерпретацією японських перекладачів. Як зазначає дослідник культурних трансферів М. Еспань: «У відносинах впливової та приймаючої культур завжди є третій чинник» (Еспань, 2018: 15). В даному випадку цим третім чинником виступала Японія. Потрійний переклад змінював культурний об'єкт який передавався від однієї країни до іншої, що призводило до меншого розуміння класичного марксизму та швидшого засвоєння більшовицьких ідей.

Разом з Лі Дачжао, С. Польовий прийняв участь у зустрічі з молоддю Тяньцзіня в лютому 1920 р., на якій йшлося про китайську революцію та створення «Соціалістичного альянсу» (Лян, 2021: 304). За рекомендацією Лі Дачжао, С. Польовий зайняв посаду викладача російської мови в Пекінському університеті (Liu, 2000: 126). А. Ходоров, також як і Н. Буртман, народився в Одесі. Під час російської революції 1905–1907 рр. А. Ходоров, на той час студент юридичного факультету Новоросійського університету, брав участь у студентському русі. Це призвело до проблем з владою, бо університет він закінчить лише в 1912 р., у віці 26 років. Пізніше А. Ходоров був кореспондентом пробільшовицьких «Далекосхідних вістей» та редактором владивостокської газети «Далека околиця». На початку 1919 р., він направився до Шанхаю. До 1920 р. А. Ходоров завідував у Пекіні відділенням Російського телеграфного агентства (ДАЛЬТА). Це відділення у 1919–1920 рр. було єдиним представництвом більшовиків у Китаї, одночасно виконуючи функції розвідувального

та аналітичного центру Китаю та місцевої політики (Сотникова, 2015: 146). В Китаї він також включився в розповсюдження більшовицької пропаганди. Скоріш за все, на початку 1920 р., він зустрічався з Лі Дачжао (Liu, 2000: 129). Крім того, саме А. Ходоров став тим самим агентом, через якого передавалися гроші. Так, у грудні 1920 р. він передав 20 тисяч доларів С. Польовому (Русско-китайские, 2012).

А. Іванов був анархістом. За революційну діяльність він був заарештований та просидів декілька років у в'язниці. Згодом емігрував до Парижа, де вивчав китайську мову в «Ecole des Langues Orientales Vivantes» (Національний інститут східних мов та цивілізацій). У 1917 р., як тільки спалахнула революція, він домігся від Тимчасового уряду призначення до Пекіна на дипломатичну роботу, в якості перекладача (Казанин, 2009: 72). Згодом більшовики видали циркуляр всім російським дипломатичним представництвам за кордоном з вимогою негайно відповісти, чи хочуть вони проводити радянську зовнішню політику. Ті, хто не збиралися працювати на радянську владу, повинні були залишити свої пости і передати дипломатичні справи особам, які тепер погодилися служити новому уряду, незалежно від їхньої посади (Liu, 2000: 85). А. Іванов був єдиним з представників в Пекіні, який заявив про своє бажання служити радянській владі. Однак, так як колишні дипломати не збиралися залишати свої посади, він залишив представництво. З вересня 1919 р. А. Іванов працював викладачем російської мови в Пекінському університеті (Казанин, 2009: 72). У цей же період там працював Лі Дачжао завідувачем бібліотеки. Навесні 1918 р. Лі Дачжао отримав деякі брошури та документи щодо більшовицької революції. Безумовно, що ці матеріали він міг отримати лише від російських емігрантів, які співчували більшовикам, а так як в Пекіні в цей час знаходився лише А. Іванов, то можна стверджувати, що саме він передав Лі Дачжао документи (Liu, 2000: 125).

Наостанок, слід зазначити про можливу місію ще одного більшовицького агента в Китаї, яка потребує більш детального вивчення. В мемуарах одного з лідерів КПК на першому етапі її

розвитку Пен Шучжи, якій у своїй праці цитує Лю Цзяньї, китайський комуніст згадує про його розмову з Лі Дачжао, коли вони відпочивали в Москві в 1924 р. Зокрема, можна дізнатися, що наприкінці 1919 р., російський більшовик на прізвище «Ноноповку», який був членом РКП(б), за рекомендацією С. Польового приїхав в Пекінський університет, щоб зустрітися з Лі Дачжао. Він активно розхвалював Лі Дачжао за його марксистські статті та розповсюдження більшовицьких ідей. Пен Шучжи пише, що цей більшовицький агент був направлений Далекосхідним бюро Комінтерну до Китаю. Пізніше він став професором китайського класу комуністів Університету трудящих Сходу. Коли Лі Дачжао був присутній на п'ятому конгресі Комінтерну він знову, випадково, зустрів цю людину (Liu, 2000: 128). Таким чином, якщо вірити Пен Шучжи, то існувала ще одна місія більшовицького агента, який прибув до Китаю наприкінці 1919 р. Не можна припустити, що це був псевдонім Н. Буртмана, оскільки він загинув у 1920 р., тому зустрітися з ним на п'ятому конгресі Комінтерну Лі Дачжао не міг. В сучасній російській історіографії зустрічається прізвище В. Хохловкіна. В доповіді Виконкому Комінтерну про організацію та діяльність Секції східних народів при Сиббюро ЦК РКП(б) від 21 грудня 1920 р., він описується як секретар китайського відділу, який був направлений кур'єром з цінностями для реалізації, літературою та докладними інструкціями для Шанхайського відділення (ВКП(б), Комінтерн, 1994: 52). Цілком можливо, що В. Хохловкін і є тим самим «Ноноповку», якого описує Пен Шучжи. Однак Пен Шучжи пише про кінець 1919 р., а з документів стає відомо, що В. Хохловкін був направлений до Китаю наприкінці 1920 р. Таким чином, це питання потребує більш детального дослідження з опрацюванням архівних матеріалів.

Висновки. На сьогодні важко сказати, чия більшовицька місія щодо встановлення зв'язку з китайськими комуністами була першою. В російській історіографії вважається, що це була місія Н. Буртмана. Проаналізовано основні розбіжності в джерельній базі щодо місії Н. Буртмана, зокрема залишається незрозумілим, яким чином

Н. Буртман зміг встановити зв'язок з Лі Дачжао. Виявлено, що ще до прибуття Н. Буртмана до Китаю, зв'язки з китайською революційною інтелігенцією були встановлені деякими емігрантами. Це були емігранти з Росії, які за різних обставин опинилися в Китаї. Співчуваючи більшовикам, вони першими включилися в пропагандистську роботу, що правда невідомо, чи діяли вони за власною ініціативою, чи були більшовицькими агентами. Досліджено, що в російській історіографії дотримуються першої версії. В китайській історіографії ж вважається, що діяльність емігрантів або з самого початку була більшовицькою місією, або в подальшому вони стали агентами Комінтерну. При аналізі емігрантської діяльності було встановлено, що починаючи з 1918 р., такі емігранти як С. Польовий та А. Іванов були основними постачальниками більшовицької літератури. С. Польовий, який мав великий вплив на перших китайських комуністів, скоріш за все, починаючи з 1919 р., був агентом Комінтерну, адже саме він, в подальшому, буде посередником у відношеннях між діячами Комінтерну та китайськими комуністами. Цікавим є факт, що за збігом обставин, основні агенти впливу на китайських комуністів до 1920 р., були або українцями, або народилися в Україні.

Список використаних джерел і літератури

Аринчева, 2021 – Аринчева Д. А., Панцов А. В. Жизни и судьбы первых китайских коммунистов. Сборник статей и материалов к 100-летию Компартии Китая. М.: ИДВ РАН, 2021. 288 с.

ВКП(б), Коминтерн и национально-революционное движение в Китае. Документы. Т. I: 1920–1925. М.: АО «Буклет», 1994. 792 с.

Казанин, 2009 – Казанин М.И. Избранное. М.: Памятники исторической мысли, 2009. 429 с.

Крюков, 2000 – Крюков М. Улица Мольера, 29. Секретная миссия полковника Попова. М.: Памятники исторической мысли, 2000. 272 с.

Лян, 2021 – Лян Ин. Китайская историография о С. Полевом // Сборник докладов I Международной научно-практической конференции. Томск. 2021. Т. 2. С. 301-305.

Мюллер, 1957 – Мюллер А.А. В пламени революции. Иркутск, 1957. 185 с.

Русско-китайские зигзаги Абрама Ходорова. 10.06.2012. Часть II URL: <https://altervij.wordpress.com/2012/06/10/русско-китайские-зигзаги-абрама-ходо-2/> (дата звернення 10.11.2021).

Сотникова, 2015 – Сотникова И.Н. Китайский сектор Коминтерна: организационные структуры, кадровая и финансовая политика: 1919-1943 гг. М: Наука, 2015. 471 с.

Сотникова, 2020 – Сотникова И.Н. Предыстория Первого съезда Коммунистической партии Китая // Проблемы Дальнего Востока. 2020. № 6 С. 140-154.

Хисамутдинов, 2021 – Хисамутдинов А. А. Китаевед из Владивостока Сергей Александрович Полевой и первые китайские коммунисты // Россия и АТР. 2021. № 2. С. 69-82.

Шевелев, 1976 – Шевелев К. В. Из истории образования Коммунистической партии Китая. М.: Наука, 1976. 166 с.

Эспань, 2018 – Эспань М. История цивилизаций как культурный трансфер. М.: Новое литературное обозрение. 2018, 814 с.

Ishikawa, 2012 – Ishikawa Y. The Formation of the Chinese Communist Party. New York, 2012. 520 p.

Liu, 2000 – Liu Jianyi. The origins of the Chinese Communist Party and the role played by Soviet Russia and the Comintern. University of York, 2000. 426 p.

Wilbur, 1989 – Wilbur C., How J. Missionaries of Revolution: Soviet Advisers and Nationalist China. 1920-1927. Harvard University Press, 1989. 904 p/

Wilbur, 1976 – Wilbur C. Sun Yatsen: Frustrated Patriot. New York: Columbia University Press, 1976. 413 p.

References

Arincheva, 2021 – Arincheva D. A., Pantsov A. V. Zhizni i sudbyi pervyih kitayskikh kommunistov. Sbornik statey i materialov k 100-letiyu Kompartii Kitaya. [The lives and destinies of Chinese communists. Collection of articles and materials for the 100th anniversary of the Communist Party of China.]. М., 2021. 288 s. [in Russian].

VKP(b), Komintern i natsionalno-revolyutsionnoe dvizhenie v Kitae. Dokumentyi. 1920–1925.[VKP (b), the Comintern and the national revolutionary movement in China. The documents. 1920-1925]. М., 1994. 792 s. [in Russian].

Kazanin, 2009 – Kazanin M.I. Izbrannoe.[Favorites] М., 2009. 429 s. [in Russian].

Kryukov, 2000 – Kryukov M. Ulitsa Molera, 29. Sekretnaya missiya polkovnika Popova. [Molière street, 29. The secret mission of Colonel Popov.]. М., 2000. 272 s. [in Russian].

Lyan, 2021 – Lyan In. Kitayskaya istoriografiya o S. Polevom [Chinese historiography about S. Polevoy] // Sbornik dokladov I Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Tomsk. 2021. S. 301-305 [in Russian].

Myuller, 1957 – Myuller A.A. V plameni revolyutsii.[In the flames of the revolution]. Irkutsk, 1957. 185 s. [in Russian].

Russko-kitayskie zigzagi Abrama Hodorova.[Russian-Chinese zigzags by Abram Khodorov]. 10.06.2012. Chast II [in Russian].

Sotnikova, 2015 – Sotnikova I.N. Kitayskiy sektor Kominterna: organizatsionnyie strukturyi, kadrovaya i finansovaya politika: 1919-1943 gg.[The Chinese sector of the Comintern: organizational structures, personnel and financial policy: 1919-1943]. M., 2015. 471 s. [in Russian].

Sotnikova, 2020 – Sotnikova I.N. Predyistoriya Pervogo s'ezda Kommunisticheskoy partii Kitaya[Background to the First Congress of the Chinese Communist Party]. // Problemy Dalnego Vostoka. 2020. # 6 S. 140-154 [in Russian].

Hisamutdinov, 2021 – Hisamutdinov A. A. Kitaeved iz Vladivostoka Sergey Aleksandrovich Polevoy i pervyie kitayskie kommunistyi[Sinologist from Vladivostok Sergey Alexandrovich Polevoy and the first Chinese communists]. // Rossiya i ATR. 2021. # 2. S. 69-82 [in Russian].

Shevelev, 1976 – Shevelev K. V. Iz istorii obrazovaniya Kommunisticheskoy partii Kitaya.[From the history of the formation of the Chinese Communist Party]. M, 1976. 166 c. [in Russian].

Espan, 2018 – Espan M. Istoriya tsivilizatsiy kak kulturnyy transfer.[The history of civilizations as a cultural transfer]. M., 2018, 814 s. [in Russian].